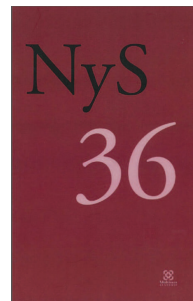

NyS

Titel:	Hvad er sprog i virkeligheden? – strukturalisme eller integrationisme?
Forfatter:	Bjarke Damm
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier</i> 36, 2008, s. 151-172
Udgivet af:	Multivers Academic
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hvad er sprog i virkeligheden?

– strukturalisme eller integrationisme?

BJARKE DAMM

If asked point blank what the object of their science is, I assume that few professional linguists would hesitate to answer that it is "language". But if asked what they mean by "language" serious divergences would soon appear. (Harris 2001: 133)

Citatet peger på et af sprogvidenskabens måske vigtigste spørgsmål – nemlig spørgsmålet om sprogets ontologiske status. Spørgsmålet er centralt, hvis man ønsker at bedrive nogen form for sprogforskning, idet alle, der beskæftiger sig med sprogforskning (uanset teoretisk retning) – bevidst eller ubevidst – tager udgangspunkt i nogle antagelser omkring sprogets egenart. Antagelser, der nødvendigvis vil have konsekvenser for de resultater, som forskningen munder ud i.

Gennem de seneste ca. 100 år har strukturalismen domineret den vestlige sprogvidenskabelige tradition vedrørende opfattelsen af sprogets ontologi. Først i 1980'erne bliver strukturalismen for alvor udfordret i forbindelse med, at Roy Harris lancerer det integrerede sprogsyn. Harris afviser groft sagt, at strukturalismens opfattelse af sprog er i overensstemmelse med virkeligheden, og hævder, at den eneste rigtige måde at betragte sprog på er med udgangspunkt i et integreret sprogsyn.

Da der er tale om to diametralt modsatrettede tilgange, vil jeg i denne artikel kaste et kritisk blik på dem hver især, for således at vurdere hvorvidt en beskrivelse af sprogets ontologiske status bør tage udgangspunkt i et strukturalistisk eller et integreret sprogsyn.

Et overordnet snit gennem det sprogvidenskabelige felt fra det 19. til det 21. århundrede kan som sagt lægges mellem den strukturalistiske,

adskillende sprogvidenskab (eng. segregationism), hvis oprindelse kan tilskrives sprogteoretikeren Ferdinand de Saussure (1916), og den integrerede sprogvidenskab (eng. integrationalism), som lanceredes af Roy Harris i 1980'erne (Harris 1998). Denne opdeling af det sprogvidenskabelige felt blev foreslået af Roy Harris, da det netop er en pointe hos ham, at den integrerede sprogvidenskab er fundamentalt forskellig fra alle hidtidige teoretiske tilgange til lingvistiske studier (Harris 1998: 1).

Sættes denne sondring ind i en videnskabsteoretisk ramme, kan man med udgangspunkt i Thomas S. Kuhns berømte paradigmatheori¹ sige, at det strukturalistiske sprogsyn i størstedelen af det 20. århundrede har haft status som normalvidenskab (Kuhn 1962). Kuhn definerer normalvidenskab som "research firmly based upon one or more past scientific achievements, achievements that some particular scientific community acknowledges for a time as supplying the foundation for its further practice" (Kuhn 1962: 61).

Så længe et paradigme bliver opfattet som normalvidenskab (dvs. så længe det dominerer), forsøger forskerne at forstå data udelukkende inden for dette paradigmes rammer. Det vil i de fleste tilfælde være muligt – dog ofte på bekostning af, at normalvidenskaben undertrykker fundamentale nyheder, fordi de uundgåeligt vil undergrave dens grundideer (ibid.: 5).

Som tiden går, og vidensmængden vokser, vil der imidlertid ifølge Kuhn opstå anomalier. Der er tale om en anomali, når virkeligheden (eller særligt for naturvidenskaben: naturen) på en eller anden måde overtræder de forventninger, som paradigmet har fremkaldt, og som behersker normalvidenskaben (ibid.: 6 samt jf. nedenfor).

Når anomalierne bliver stadig flere, og vanskeligheden ved at presse dem ind i paradigmet stadig større, havner normalvidenskaben i en krise – dvs. når det ikke længere er muligt at undgå uregelmæssigheder, som undergraver den eksisterende tradition for videnskabens udførelse, så begynder de ekstraordinære undersøgelser, som fører til et nyt videnskabeligt paradigme (ibid.: 6). Et paradigmeskift bliver altså en realitet, når man ikke længere forsøger at presse fakta ind i paradigmet, men i stedet river det ned og anvender materialet til at konstruere noget nyt – dvs. når man foretager en *ombygning* og ikke en *udbygning* af det dominerende paradigme.

Således har Roy Harris – ved at pege på anomalier i og insistere på

et nødvendigt opgør med det etablerede, strukturalistiske sprogsyn – skabt et nyt paradigme for opfattelsen af sprogets ontologiske status. (Der er dog hos Harris i højere grad tale om en *nedrivning* af det eksisterende paradigme end en *ombygning* – mere herom nedenfor). Harris opstiller således primært det integrerede sprogsyn på grundlag af en tilbundsgående teoretisk kritik af det strukturalistiske sprogsyn.

Spørgsmålet er så, i hvilket omfang Harris' kritik er berettiget, og hvorfor det netop er i kraft af det integrerede sprogsyn, at vi får et nyt paradigme inden for tænkningen vedrørende sprogets ontologi? Harris er jo ikke den første, der har kritiseret Saussure – langt fra! Kritikken har tværtimod op gennem det 20. århundrede haft mange stemmer.

For at kunne komme nærmere et svar på disse spørgsmål er det nødvendigt at:

- belyse, hvilke grundantagelser om sprogets ontologi den adskillende og den integrerede sprogvidenskab bygger på,
- belyse, hvilket sprogsyn centrale teoretiske retninger, opstået efter Saussure, bygger på,
- vurdere akilleshælen i hhv. det strukturalistiske og det integrerede sprogsyn.

Formålet med denne artikel er således på baggrund af en belysning af disse tre aspekter at komme nærmere et svar på spørgsmålet omkring sprogets ontologiske status – samt i den forbindelse at vurdere, hvilke konsekvenser det har for den empiriske sprogforskning at vælge det integrerede sprogsyn frem for det strukturalistiske som videnskabsteoretisk fundament.

DET STRUKTURALISTISKE SPROGSYN

Sprogvidenskaben udskilles i 1800-tallet fra filologien som en selvstændig disciplin i form af den historiske og sammenlignende sprogvidenskab. Forudsætningen for, at man kan bedrive sammenlignende sprogvidenskab, er, at man har flere forskellige sprog at sammenligne, mens forudsætningen for sproghistorie er, at man kan følge et enkelt sprogs historie tilbage i tiden. Begge tilgange bygger således på en antagelse af, at sproget på trods af variationer og udvikling over tid kan betragtes som en homogen entitet, da det nødvendigvis må være en forudsætning for at kunne sammenligne eller følge et sprog tilbage i tiden.

I begyndelsen af det 20. århundrede lanceredes den strukturalistiske sprogvidenskab af Ferdinand de Saussure. Den publiceredes med hans posthumt udgivne værk *Cours de linguistique générale*² fra 1916. Værkets massive indflydelse på den europæiske og amerikanske sprogforskning gennem de seneste omtrent hundrede år kan næppe overvurderes. Den strukturalistiske tankegang har desuden spredt sig til andre domæner som fx litteratur, billedkunst, arkitektur, film og familie- og samfundsforhold, og blandt de teoretikere, som har medvirket til at forme sprogsynet, og som forholder sig direkte til *Cours de linguistique générale*, kan nævnes den danske sprogforsker Louis Hjelmslev (jf. Hjelmslev 1943 og 1954).

Saussure gør op med sammenblandingen af den historiske og samtidige synsvinkel, men afviser ikke forestillingen om sprogenes homogenitet. Overordnet kan man sige, at sprogvidenskabens genstandsområde bliver snævrere defineret i kraft af strukturalismen.

Saussures opfattelse af sproget bygger overordnet på tre distinktioner: synkroni/diakroni, sprogsystem/sprogbrug og udtryk/indhold. Disse distinktioner vil i det følgende blive gennemgået kursorisk, da de er væsentlige for at kunne forstå Harris' kritik (jf. desuden Gregersen 2006).

Synkroni og diakroni

Det synkrone perspektiv handler om at beskrive sprogtilstanden på et bestemt tidspunkt, mens det diakrone handler om at beskrive forløbet af sprogets historiske udvikling. Om de to forskellige perspektiver siger Saussure: "Diachronic and synchronic studies contrast in every way. For example, to begin with the most obvious fact, they are not of equal importance. It is clear that the synchronic point of view takes precedence over the diachronic [...]" (Saussure 1916: 128). Sprogvidenskabens vigtigste genstand er altså den synkrone sprogtilstand – ikke sprogforandringen.

Den danske sprogforsker Louis Hjelmslev opfattede også den synkrone sprogtilstand som primær. Årsagen til dette var, at "Sprogforandring kun kan beskrives, dersom man i Forvejen har beskrevet en Række paa hinanden afløsende Sprogtilstande, som er Stadier i Forandringen." (Hjelmslev 1954: 423). Det vil sige, at en beskrivelse af sprogforandringen forudsætter, at man har kendskab til, og er i stand

til at afgrænse og definere, de forskellige synkrone sprogtilstande. Denne forudsætning er imidlertid – som vi skal se nedenfor – ikke helt uproblematisk.

Sprogsystem og sprogbrug

Inden for den synkrone sprogtilstand er det ikke *sprogbrugen* (fr. parole), men *sprogsystemet* (fr. langue), der er sprogvidenskabens vigtigste genstand. At det forholder sig sådan, skyldes ifølge Hjelmslev, at sprogbrugen blot er en manifestation af sprogsystemet (ibid.: 424). Systemet er en forudsætning for sprogbrugen, fordi det udgør det sæt af regler, som individet må rette sig efter for at blive forstået. Det betragtes som et sæt af elementer, der hver især får sin helt bestemte værdi inden for systemet ved at være forskellig fra eller stå i et modsætningsforhold til et andet element – det vil sige det er defineret oppositivt negativt ved ikke at være noget andet. Sprogsystemet sammenlignes med en ordbog, som hver sprogbruger har samme udgave af (Saussure 1916: 38) – det vil sige vi kan forstå hinanden, fordi vi kan konsultere det samme system af faste betydninger.

Man kan sige, at det enkelte individ selv er herre over sprogbrugen, der er en manifestation af det fælles sprogsystem, som kommer udefra – dvs. sprogsystemet er socialt, mens sprogbrugen er individuel.

Udtryk og indhold

Sprogsystemet er et organiseret og sammenhængende system af tegn, som består af en enhed af indhold (fr. le signifié) og udtryk (fr. le signifiant). Udtryk og indhold er uadskillelige, og de skifter fra sprog til sprog: ”Tegnet er nu ikke blot, som man måske ville tro, et Udtryk for et Indhold; Tegnet er *en Enhed af et Indhold og et Udtryk*; et Tegn er defineret ved begge disse Momenter, og begge indgår nødvendigvis i dets Beskrivelse” (Hjelmslev 1954: 424 & 425). Der er et arbitrært forhold mellem udtryk og indhold – det vil sige, at der ikke er nogen motiveret, men kun en konventionel sammenhæng mellem udtryk og indhold (Saussure 1916: 67). Saussure hævder endvidere, at udtrykket hovedsageligt conceptualiseres som et lydbillede, hvilket vil sige, at den primære udtryksform er det talte sprog (Saussure 1916: 46).

Forudsætningsforholdet mellem sprog og kommunikation

Sammenfattende kan man sige, at for strukturalismen er sprogbrugen sekundær i forhold til lingvistikens genstandsområde, sprogsystemet. Den udgør – som manifestation af systemet – blot en adgangsvej til systemet og er ikke selv genstand for den sproglige analyse. Sprogsystemet er autonomt og kan derfor studeres i sig selv uafhængigt af de personer, som det manifesterer sig hos, og de situationer, de frembringer det i. At sprogsystemet således har primat, og at sprog *bruges* til at kommunikere med (jf. betegnelsen *sprogbruger*), er en følge af strukturalismens opfattelse af forudsætningsforholdet mellem sprog og kommunikation. Denne tankegang medfører nemlig, at sprog opfattes som en forudsætning for kommunikation – at sprog eksisterer inden og uafhængigt af konkrete kommunikationssituationer. Det er det system af faste betydninger, som vi bruger, når vi skal kommunikere. Kommunikation foregår således ved, at en afsender bruger sproget til at kode tanker, så de kan overføres til en modtager, der har adgang til det samme system og således kan afkode betydningen (Saussure 1916: 28). Sproget er altså det forudsatte middel, som gør kommunikationen mulig.

Det er hele denne idé om en adskillelse af sprogbrug og sprogsystem, hvor sproget er en forudsætning for kommunikation overhovedet, der afvises fuldstændig af den integrerede sprogvidenskab, som er blevet fremført af Roy Harris siden 1980'erne.

DET INTEGREREDE SPROGSYN

Det helt grundlæggende i det integrerede sprogsyn er idéen om, at det ikke blot er vanskeligt, men simpelthen umuligt at opdele sprog i sprogsystem og sprogbrug. Det er ifølge Harris illusorisk at forestille sig, at sprog i udgangspunktet i sig selv rummer et system af tegn, der på forhånd er udstyret til at kunne behandle alle kommunikative situationer, der kan opstå i et hvilket som helst samfund (Harris 1998: 11).

Som vi så ovenfor, bliver en konsekvens af den strukturalistiske idé om, at sprogbrugerne *bruger* sproget (sprogsystemet) til at kommunikere med, at sproget er en forudsætning for kommunikation. Dette forudsætningsforhold vender det integrerede sprogsyn:

... for the integrationist the study of communication comes first, because unless we can first analyse the relevant communicational process(es) we have no basis for constructing any rational account of what 'a language' is.
(Harris 1998: 11)

Kommunikation er således ifølge Harris ikke underordnet sprog. Kommunikation kan overhovedet ikke adskilles fra sprog, idet sprog og kommunikation er uløseligt forbundet med hinanden.

Som vi så ovenfor, er den faste kode, sproget, ifølge strukturalismen en forudsætning for, at kommunikation kan finde sted mellem en afsender og en modtager. Men idet det integrerede sprogsyn vender forudsætningsforholdet mellem sprog og kommunikation, kan den faste kode ikke forudsættes som en betingelse for, at vi kan kommunikere i det hele taget. I det øjeblik, koden ikke kan forudsættes, skifter fokus således fra *målet* med kommunikationen (at få en meddelelse overført fra afsender til modtager) til selve *processen*. For hvis der ikke, inden kommunikationen går i gang, foreligger noget færdigt tegnsystem med faste relationer mellem informationer og deres kodeækvivalenter, så er tegnenes betydning nødt til at blive forhandlet på plads i løbet af kommunikationsprocessen (jf. Duncker 2005). Personer *bruger* altså ikke sprog – de *skaber* det i og med, at de kommunikerer med hinanden i bestemte situationer.

Det er derfor for det integrerede sprogsyn ikke muligt at antage, at der findes et autonomt sprogsystem, der kan analyseres fra et abstrakt niveau, hvor man ignorerer individet: "[...] linguistics must never lose sight of the fact that communication always involves particular individuals acting in particular circumstances" (Harris 1998: 11).

Som vi så ovenfor, antager strukturalismen, at talt sprog er det primære medium i en kommunikationssituation. Det integrerede sprogsyn afviser, at dette skulle være tilfældet, fordi talt sprog i en situation, hvor de interagerende parter kan se hinanden, kun er ét element i et sæt af integrerede aktiviteter, der blandt andet indbefatter gestik, ansigtsudtryk og kropssprog (Harris 1998: 12).

Forskellen mellem de to paradigmer handler dybest set om, hvorvidt det er muligt at analysere den menneskelige sproglige adfærd løsrevet fra konkrete situationer, eller om dette blot fordrejer virkeligheden og fører til misvisende resultater. Da de to retninger er diametralt modsatte, er et teoretisk kompromis ifølge Harris ikke en mulighed, idet "Each

gives ontological priority to a quite different order of 'facts'"(ibid.: 14).

Valget består således i enten at tage sprogsystemet som basis og via det forklare verbal kommunikation eller at tage kommunikation som basis og via den forklare det menneskelige sprog.

Men hvorfor det netop er i kraft af Harris' kritik af det adskillende sprogsyn, at vi får et nyt paradigme vedrørende tænkningen af sprogets ontologi, vil jeg i det følgende anskueliggøre ved at belyse, hvilket fundament centrale teoretiske retninger, der ligeledes står i opposition til Saussure, bygger på.

SPROGVIDENSKABEN EFTER SAUSSURE

Harris lægger som tidligere nævnt et overordnet snit gennem det sprogvidenskabelige felt mellem den adskillende og den integrerende sprogvidenskab. Som vi har set i det foregående er baggrunden for denne inddeling, at de to tilgange bygger på fundamentalt forskellige opfattelser af sprogets ontologiske status. Et interessant aspekt ved denne inddeling er imidlertid, at Harris tilsyneladende rubricerer alle andre teoretiske retninger end sin egen i gruppen af adskillende tilgange – og det på trods af, at mange af disse retninger på forskellig vis ligeledes er i opposition til Saussure. Spørgsmålet er således, hvordan Harris' kritik af Saussure adskiller sig fra den kritik, som andre teoretiske retninger har fremført: Hvorfor kan man netop tale om, at Harris' sprogsyn er et nyt paradigme for opfattelsen af sprogets ontologiske status?

For at forstå denne inddeling skal vi først se nærmere på Harris' skelnen mellem de *strengt* og *svagt* adskillende tilgange (Harris 1996: 162).

Den strengt adskillende sprogvidenskab

Saussures dikotomi mellem sprogsystem og sprogbrug blev adopteret af Noam Chomsky, som heri så et sammenfald med sin egen idé om *sprogkompetensen* (eng. competence) og *sprogperformansen* (eng. performance). Chomsky adskiller sig dog væsentligt fra Saussure, idet han afviser sprogets sociale natur – hvor sprogsystemet for Saussure er et socialt fænomen, er det for Chomsky et individuelt mentalt/psykologisk fænomen (jf. Chomsky 1997).

Sprogkompetensen er ifølge Chomsky en medfødt evne, som et hvert individ har, til at producere og genkende et uendeligt antal af ytringer. På baggrund af denne evne opstiller lingvisten hypoteser (regler) om sprogets struktur. Disse hypoteser kan afvises, hvis de sætninger reglerne genererer bedømmes som ugrammatiske af den indfødte sprogbruger (ibid.). Sprogbrugerbedømmelse via introspektion er således netop en mulighed, idet kompetensen beror på et mentalt organ i hjernen, som vi alle er født med.

Over for kompetensen står performansen, der i lighed med Saussures sprogbrug betegner talen, sådan som den faktisk produceres. Talen er præget af afbrydelser, "forkerte" sætningskonstruktioner og ufuldendte sætninger, der alle ifølge Chomsky er forvrængninger, som man er nødt til at se bort fra, hvis man skal beskrive den bagvedliggende egentlige sprogstruktur (ibid.).

Chomskys sprogvidenskab praktiseres i dag i udstrakt grad i både Europa og USA inden for det generative paradigme. Både Saussures og Chomskys positioner må betragtes som toneangivende for det, Harris kalder den strengt adskillende sprogvidenskab, idet begge anerkender sprogsystemets totale autonomi.

Denne fagforståelse er imidlertid blevet udfordret talrige gange op gennem det 20. århundrede, hvilket ses af de mange forskellige retninger, som bl.a. sætter spørgsmålstegn ved autonomipåstanden. De retninger, som således stiller sig i opposition til den strengt adskillende sprogvidenskab, samler Harris under betegnelsen den *svagt adskillende sprogvidenskab* (Harris 1996: 162).

Den svagt adskillende sprogvidenskab

Pragmatikken (eller sprogbrugslæren) og poststrukturalismen blev de retninger, som kom til at kendetegne reaktionen mod strukturalismen i den strengt adskillende sprogvidenskab. Begge tiltag begyndte i 1960'erne og praktiseres i vid udstrækning stadig.

Et grundlag for pragmatikken udgøres bl.a. af Austin og Searles sproghandlingsteori (jf. Husted 1982), Grices samarbejdsprincip (jf. Grice 1975), teorierne om sproglig høflighed (jf. Levinson 1983: 97-165) og relevansteorien (jf. Sperber & Wilson 1986). Generelt kan man sige, at pragmatikken sonder mellem sætninger (fra sprogsystemet) og ytringer (fra sprogbrugen), men lægger vægten på sprogbrugen

og den kommunikative kompetence. Pragmatikken gør således front mod strukturalismens påstand om, at sprogsystemet er sprogvidenskabens primære genstand.

Opgøret bliver imidlertid ikke af gennemgribende, men af reviderende karakter, idet der er tale om en reorientering mod sprogbrugen under stadig hensyntagen til og accept af antagelsen om invariante betydninger fra et fast system. Hos Grice kaldes dette system for *conventional meaning*. "To work out that a particular conversational implicature is present, the hearer will reply on the following data: (1) the conventional meaning of the words used [...]" (Grice 1975: 50). Netop denne forestilling om et system af faste betydninger afvises af det integrerede sprogsyn, idet sprog forudsætter kommunikation og ikke omvendt (jf. ovenfor).

Poststrukturalismen retter sammen med sociolingvistikken kritik mod variations- og forandringsproblemet i strukturalismen (jf. nedenfor), men på to forskellige måder. Sociolingvistikken vender sig mod strukturalismens opfattelse af, at variation er individuel og tilfældig. Ifølge sociolingvistikken er variationen nemlig lovbundet, når man ser den på baggrund af sprogsamfundet som helhed i stedet for at se på enkelte individer (Gregersen 1995: 210). Man kan groft sagt sige, at sociolingvistikken genoptager tankegangen fra den historiske lingvistik's lydlove og finder korrelationer mellem bestemte befolkningsgruppers talesprog og sociale tilhørsforhold (ibid.). Poststrukturalismen derimod vender sig mod det faste system og ser i højere grad systemet som flydende og bevægeligt, dvs. at tegnenes betydning ikke er fastlagt en gang for alle.

Kritikken handler således ikke om, hvorvidt det er muligt at adskille sprogsystemet og sprogbrugen. Denne sondring accepteres implicit, idet retningerne ikke stiller spørgsmålstejn ved sprogsystemets eksistens.

Den poststrukturalistiske bevægelse munder blandt andet ud i det meget brede felt, *diskursanalyse* (jf. Jørgensen og Phillips 1999) – mest populært fortolket af Norman Fairclough i hans kritiske diskursanalyse (jf. Fairclough 1995). Fairclough trækker på både Bakhtin, Habermas, Foucault og Halliday.

Halliday, der er teoretikeren bag den systemisk funktionelle lingvistik, søger at reparere på strukturalismens mangler og simplifikationer

ved at fokusere på sprogets funktionalitet (jf. Halliday 1985 & Harder 2006 for dansk funktionel lingvistik). Halliday definerer sin position i forhold til Saussure ret præcist:

The grammar is at once both a grammar of the system and a grammar of the text. We follow Saussure in his understanding of the relationship between the system of language and its instantiation in acts of speaking; although not in his implied conclusion, that once the text has been used as evidence for the system it can be dispensed with – it has served its purpose. This mistake haunted linguistics for much of the twentieth century.

(Halliday, 1985: s. xxii)

Ud over at de sprogbrugsanalytiske retninger stiller sig i opposition til Saussures strukturalisme ved at pege på, at det er sprogbrugen og ikke sprogsystemet, der er sprogvidenskabens primære genstand, stiller de spørgsmålstejn ved autonomi-påstanden. De inddrager således på forskellig vis kontekstuelle faktorer som et vigtigt element i den sproglige analyse. Beskrivelsen af konteksten baserer sig således ifølge Halliday på termer fra en enkel begrebsmæssig ramme, som består af henholdsvis felt, relation og mediering – det vil sige, at en teksts sociale kontekst skal tolkes med udgangspunkt i disse begreber. (Halliday 1998: 76).

Men heller ikke sprogbrugsanalysens afvisning af det autonome sprogsystem lægger sig op ad det integrerede sprogsyn. For selvom konteksten typisk er et vigtigt led i analysen, bliver den opfattet som noget, der kan adskilles fra sproget – noget, man kan hive ned som et bagtæppe til blandt andet entydiggørelse af tegn, der ellers ifølge sprogsystemet er potentielt flertydige, og noget, man specifikt kan definere ved at udvælge bestemte faktorer (jf. citat af Halliday ovenfor). Ifølge Harris er dette en forkert opfattelse af, hvad kontekst er:

It is important that context should *not* be construed as the setting which is already there waiting, as it were, for people to come along and start communicating. From an integrational point of view, the participants are part of the context and make it what it is by the activities they engage in [...] *communication creates contexts*. [...] If we adopt this essential dynamic view of context, there is no question of defining the context in advance by listing some number of constituent items from an inventory of possible circumstantial factors.

(Harris 1996: 163-164)

Det er ifølge Harris ikke muligt på forhånd at udvælge bestemte kontekstuelle faktorer, fordi det slet ikke er muligt at adskille sprog og kontekst. Kontekst er et dynamisk, unikt fænomen, som skabes løbende, når personer kommunikerer, hvorfor personer, kontekst og sprog udgør ét integreret hele, der ikke kan adskilles. En empirisk analyse må derfor nødvendigvis indbefatte samtlige elementer af den dynamiske kontekst og ikke kun nogle på forhånd udvalgte.

Man kan sige, at sprogbrugsanalysen interesserer sig for, hvordan personer (sprogbrugere) kommunikerer med hinanden ved hjælp af sproget. Men selvom de står i opposition til strukturalismen ved blandt andet at afvise sprogsystemets autonomi og ved at fremhæve sprogbrugen som sprogvidenskabens primære genstand, står de altså i gæld til strukturalismen, idet ingen af dem for alvor betvivler dens forudsætnings-forhold mellem sprog og kommunikation. De forudsætter, at kommunikation foregår på baggrund af et system af faste betydninger (jf. ovenfor); en ontologisk prioritering, der ikke er mulig ifølge Harris, idet tegnenes betydninger forhandles på plads i kommunikations-situationen, fordi kommunikation er en forudsætning for sprog. De forskellige svagt adskillende tilgange hviler således typisk fortsat på parrene sprogsystem/sprogbrug og synkroni/diakroni.

Der er altså tale om et kontinuum af mere eller mindre adskillende tilgange, der på hver sin måde forsøger at få nye indsigter til at passe ind i det eksisterende paradigme – de foretager *udbygning* og ikke *ombygning*. Det er netop ved således ikke at bygge videre på det allerede eksisterende, men tværtimod at rive det ned, at Harris adskiller sig fra de øvrige teoretiske retninger, der står i opposition til strukturalismen.

Der er altså med det integrerede og det adskillende sprogsyn helt overordnet tale om to modsatrettede forestillinger om, hvad sprog i virkeligheden er. Valget kan synes svært – skal man afvise, at sprogforskning, der bygger på et næsten 100 år gammelt fundament, kan sige noget meningsfuldt om sprog? Eller skal man fastholde forestillingen om sprog som en mere eller mindre autonom størrelse, der kan analyseres løsrevet fra personer i situationer, som den eneste mulighed for nogensinde at kunne erkende og dermed analysere det diffuse og flydende begreb *sprog*? For at komme svaret nærmere er det nødvendigt at se på, hvordan centrale påstande inden for hvert paradigme redegør for sammenhænge i den observerede sprogbrug.

ANOMALIER I DET STRUKTURALISTISKE SPROGSYN

Hvis man ser nærmere på, hvordan nogle af de centrale grundantagelser i det strukturalistiske sprogsyn forholder sig til virkeligheden, tyder noget på, at de indebærer nogle helt grundlæggende problemer. I den forbindelse peger Duncker (2002) på tre områder: sprogsystemets autonomi, adgangsforholdene til sprogsystemet samt den synkrone og diakrone variation.

Autonomibegrebet

Som vi så ovenfor, deler strukturalismen det menneskelige sprog i to dele: *langue* og *parole*, hvor *langue* opfattes som en autonom selvberørende helhed. Med Hjeltslevs ord forklares sproget: "som en i sig selv hvilende Helhedsdannelse, en Struktur *sui generis*" (Hjeltslev 1943: 7). Spørgsmålet er så, hvorvidt det er rimeligt at adskille sprog fra de sociale kræfter, som holder det i gang. Resultatet af en sådan adskillelse må nødvendigvis blive et uforanderligt statisk objekt, da det ikke længere vedrører den sociale aktivitet i sprogfællesskabet.

Strukturalismen anerkender ganske vist, at sproget udvikler sig over tid. Men som vi så ovenfor, foregår den diakrone sproglige udvikling gennem et skift fra et statisk sprogsystem til et andet (om årsagerne til skift jf. nedenfor), ikke gennem en løbende udvikling af det samme sprogsystem.

The language system as such is never directly altered. It is in itself unchangeable [...] It is not the system as a whole which has been changed, nor one system which has engendered a second. All that happened was the one element in the original system changed, and that sufficed to bring a new system into being.
(Saussure 1916: 121)

Uforanderlighed modsiges imidlertid af historiens almindelige gang – hvilket betyder, at sprog i virkeligheden ikke er uforanderligt, men sprogsystemet (*langue*) er.

Adgangsforholdene til systemet

At det synkrone sprogsystem er lingvistikens egentlige erkendelsesgenstand, betyder selv sagt, at det er af afgørende betydning, at systemet kan erkendes og beskrives, hvis man overhovedet skal kunne tale om, at man bedriver lingvistik som videnskabelig disciplin. Allerede

ved indledende spørgsmål som, "Hvilken sprogtilstand befinder jeg mig i nu, og hvornår startede den?" får man imidlertid en fornemmelse af, at der er tale om et uoverskueligt projekt. Det er der flere grunde til.

For det første er en sprogtilstand ikke noget punkt, men en periode, hvis længde man først kan bestemme, når man har erkendt systemet. Men da systemet udelukkende erkendes via brugen, vil man allerede, når man indsamler data fra systemet, skulle vide, om de pågældende informanter bruger samme system, selvom denne viden først er tilgængelig, efter man har erkendt systemet.

For det andet er det ifølge Saussure ikke kun tiden, der afgrænser en sprogtilstand:

The object of synchronic study does not comprise everything which is simultaneous, but only the set of facts corresponding to any particular language. In this, it will take into account where necessary a division into dialects and sub-dialects. The term *synchronic*, in fact, is not sufficiently precise. *Idiosynchronic* would be a better term.

(Saussure 1916: 142)

Data indsamlet over samme tidsrum kan altså udmærket manifestere forskellige systemer i form af fx dialekter og sociolekter. Derfor foreslår Saussure denne præcisering af termen synkron til *idiosynkron*. Dette løser imidlertid ikke problemet med at kunne skelne mellem de forskellige homogene systemer. Problemet er dybest set, at man på forhånd er nødt til at kende systemet i sprogtilstanden for at kunne afgøre, hvilke af de indsamlede data der manifesterer det.

En tilstand defineres endvidere som en periode, hvor summen af observeret variation er minimal (ibid.: 142). Denne tankegang indebærer nødvendigvis en forestilling om, at synkron variation er en tællelig størrelse, som man kan sætte i forhold til den totale sprogbrug. Da det imidlertid aldrig vil være muligt at indsamle den totale sprogbrug i noget sprogfællesskab på noget tidspunkt, betyder et elements ringe hyppighed inden for en given datasamling ikke nødvendigvis, at det er udtryk for en minimal variation i sprogsamfundet. Det kan blot være udtryk for, at datamaterialet ikke er repræsentativt.

Overordnet er der altså tale om, at det er uklart, hvordan det er praktisk muligt at skelne mellem de enkelte homogene systemer i en heterogen datasamling.

Synkron og diakron variation

Som vi så ovenfor, er de synkrone sprogtilstande organiseret i en lang række gennem tiden, hvor den ene tilstand afløser den næste. Det betyder, at den diakrone sproglige forandring skal forklares ud fra relationen mellem de forskellige synkrone sprogtilstande.

Skiftet fra en sprogtilstand til en anden sker, når samtlige sprogbrugere har accepteret en synkron variant til erstatning for en gammel (ibid.: 138). Så længe en eventuel variation begrænser sig til få individers brug, er der ingen grund til at registrere den: "An absolute state is defined by lack of change. But since languages are always changing, however minimally, studying a linguistic state amounts in practice to ignoring unimportant changes." (ibid.: 142). Alle synkrone variationer, der begrænser sig til få individers brug, kan således problemløst ignoreres.

Forestiller man sig en operationalisering af disse principper, er den imidlertid forbundet med nogle væsentlige problemer. For ønsker man således at beskrive sproglig forandring, vil man være nødt til at vurdere, hvorvidt de synkrone variationer, man observerer, er væsentlige eller uvæsentlige. Problemet her består i, at man først ved, om en synkron variant er væsentlig, når den *har* ført til en forandring diakront – det betyder, at den information, man søger, slet ikke er tilgængelig i det synkrone perspektiv, for i det øjeblik et element substitueres af et andet, er systemet også et andet (ibid.: 121). Derudover er det vanskeligt at forholde sig til et homogent sprogsystem og synkron variation på samme tid. For hvis man accepterer, at den synkrone sproglige variation findes, er man samtidig nødt til at anerkende, at et homogent sprogsystem ontologisk set *ikke* er i overensstemmelse med virkeligheden. Så er det videnskabelige erkendelsesobjekt defineret anderledes. Et metodisk greb, der godtager, at den (idio)synkrone variation kan ignoreres, må derfor nødvendigvis afstedkomme mangelfulde resultater, da synkron variation er en realitet og således en del af sproget, selvom den ignoreres.

Der er altså forskellige, helt grundlæggende problemer forbundet

med at antage, at en sondring mellem sprogsystem og sprogbrug er i overensstemmelse med virkeligheden. Det er i det hele taget vanskeligt at forestille sig sprog som en autonom struktur, hvis man husker på, at sprog nødvendigvis først og fremmest forudsætter personer. For hvis man afskærer sprog fra de mekanismer, som holder det i gang, mister det de egenskaber, det har som helhed – det mister sin dynamik. Da sprog er en aktivitet, som foregår mellem personer, der interagerer, kunne noget tyde på, at vi for at finde ud af, hvad sprog er for noget, må anskue det på de præmisser.

Sprog forudsætter personer i konkrete situationer

At der i virkeligheden nødvendigvis er logiske relationer mellem personer og konkrete situationer, peger filosofen Peter Zinkernagel bl.a. på i værket *Virkelighed*⁵:

Ved situationer kan vi kun forstå noget, som personer kan befinde sig i. Forsøger vi at løsrive personer og situationer fra denne nødvendige forbindelse mellem dem, får vi det rene vrøvl: her har vi en person som aldrig har befundet sig i og aldrig kan komme til at befinde sig i en situation, eller her har vi en konkret situation, som ingen person kan tænkes at kunne befinde sig i.

(Zinkernagel 1992: 6)

Hvis personer ikke kan løsrives fra konkrete situationer, kan sprog heller ikke, da det nødvendigvis forudsætter personer. At vi således ikke kan adskille sprog fra personer i situationer, er netop et af omdrejningspunkterne i det integrerede sprogsyn:

There is no autonomy for linguistics, because we cannot in practice segregate linguistic knowledge from extra-linguistic knowledge. The two domains are integrated, not segregated; and they are integrated in highly complex ways [...] The study of that integration and its complexity *is* the proper study of language: there is no other.

(Harris 1998: 10)

Harris peger således på, at komplekset af personer, situationer og det sprog, som personer frembringer i situationer, udgør et integreret hele. Ifølge Harris kommer drivkraften i sproget fra de personer, som sammen udfører og frembringer det. Det er fra deres interaktion, energien

til forandring stammer. Duncker (2002) peger i den forbindelse på, at det ved at opfatte aktive personer som sprogsystemets elementer bliver lettere at indse, hvorfra dynamikken i sproget stammer, men samtidig også vanskeligere at forestille sig, hvordan sprog kan være stabilt, på samme tid som det er i forandring (Duncker 2002:5).

Det integrerede sprogsyn kan således umiddelbart ses som et løfterigt alternativ til strukturalismen. Det integrerede sprogsyn undgår de anomalier (jf. ovenfor), der er forbundet med at udskille en statisk struktur fra et dynamisk fænomen, idet der tages højde for de personer, som skaber og vedligeholder sproget. Noget tyder derfor på, at det integrerede sprogsyn i højere grad end det strukturalistiske tilbyder en formulering af spørgsmålet om sprogets ontologiske status, som er i overensstemmelse med virkeligheden.

Men ved at antage, at det integrerede sprogsyn tilbyder en bedre formulering af spørgsmålet vedrørende sprogets ontologi – at et paradigmeskift er en nødvendighed – melder der sig imidlertid hurtigt en række nye spørgsmål.

For hvis det i virkeligheden forholder sig sådan, at sprog hverken kan eller skal forklares i form af statiske strukturer, hvorfor er det så tilsyneladende kun et adskillende sprogsyn i forskellige varianter, der er blevet operationaliseret i empirisk sprogforskning (jf. ovenfor)? Hvor efterlader denne erkendelse den empiriske sprogforskning, og hvilke perspektiver rummer den for fremtiden?

For at anskueliggøre nogle af de konsekvenser, der er forbundet med at vælge det integrerede sprogsyn som udgangspunkt for erkendelsen af sprog i virkeligheden, er det nødvendigt at kaste et kritisk blik på akilleshælen i det integrerede sprogsyn.

DET INTEGREREDE SPROGSYN – MELLEM TEORI OG METODE

Harris opstiller det integrerede sprogsyn primært på grundlag af en tilbundsgående teoretisk kritik af det strukturalistiske sprogsyn: "Integrationism is still at the heresy stage. Which means that most of its intellectual energies are still directed towards challenging an orthodoxy already established" (Harris 1998: 1). Indtil videre har dette udredningsarbejde udelukkende fokuseret på de-metodologisering uden anvisning af alternative metoder til empirisk forskning. Problemet ved

at afvise den adskillende sprogforsknings metoder uden at anvise alternative er, at det i mellemtiden bliver umuligt at forholde sig empirisk til det observerbare sprog. Den empiriske sprogforskning bliver sat på standby, indtil det nye paradigme er realiseret. Netop denne mangel på anvisning af en praktisk tilgang er akilleshælen i Harris' teori:

The failure to establish a practical programme is indeed a problem that Harris should confront, for no one can reasonably expect people to embrace ideas that threaten their livelihood.

(Love & Wolf 1997: 9)

Sprogforskeren er altså efterladt i et metodologisk og praktisk vakuum. Harris ophæver distinktionen mellem sprog og kontekst, men det er ikke umiddelbart klart, hvordan man skal analysere den masse, der er tilbage, når distinktionen er ophævet – hvordan og hvorvidt det overhovedet er muligt at operationalisere paradigmet i empirisk forskning.

Harris fastholder, at det ikke er praktisk muligt at adskille sproglig viden fra kontekstuel viden. En sådan adskillelse er nemlig ikke bare vanskelig eller tvivlsom i visse tilfælde, men simpelthen principielt umulig (Harris 1998:10). Da vi ikke kan adskille sprog og kontekst, er den eneste måde, hvorpå vi kan foretage meningsfulde undersøgelser af sprog, ifølge Harris, at studere integreringen af sprog og samtlige af de kontekstuelle faktorer, der er relevante for den pågældende situation.

Harris svarer imidlertid ikke på, hvordan det i empirisk arbejde er praktisk muligt med sikkerhed at tage højde for samtlige relevante faktorer i en kontekst, der er flygtig og i konstant forandring. Hvordan kan man vide, hvad der er relevant hvornår? Umiddelbart synes sprogforskerens eneste mulighed for at kunne forholde sig til konteksten at være at *beslutte/udvælge*, hvilke faktorer der er relevante. Men som vi så ovenfor, er en sådan udvælgelse af kontekstuelle faktorer ikke mulig ifølge det integrerede sprogsyn, fordi sprog og kontekst overhovedet ikke kan adskilles. I det øjeblik forskerne udvælger, hvilke faktorer der er relevante, accepterer de samtidig, at konteksten er noget, man kan vælge til og fra, og at sprog og kontekst derfor er to adskillelige størrelser.

Harris afviser endvidere det traditionelle begreb *sproglige data*, hvilket er et problem i den forstand, at hvis teorien skal efterprøves i virkeligheden, er man nødt til at konfrontere den med sprog. Og det eneste

sprog, der findes i virkeligheden, er det sprog, som personer frembringer, og dette empiriske grundlag kan aldrig blive komplet.

Der er således nogle helt åbenlyse praktiske problemer forbundet med en operationalisering af Harris' teori. Man kan sige, at teorien i sin nuværende form snarere skal opfattes som en teori under udvikling end en færdig teori. Dette er sandsynligvis forklaringen på, at det adskillende sprogsyn tilsyneladende stadig dominerer den vestlige sprogvidenskabelige tradition. Sprogforskeren er reelt efterladt uden nogen mulighed for at *vælge* det ene sprogsyn frem for det andet som videnskabsteoretisk fundament for empirisk forskning.

At et adskillende sprogsyn tilsyneladende på nuværende tidspunkt er den eneste reelle mulighed for at bedrive empirisk sprogforskning, ændrer imidlertid ikke ved, at der er væsentlige problemer forbundet med paradigmet – problemer, der ikke forsvinder ved at fokusere på sprogbrugen og dermed implicit acceptere sprogsystemet. Strukturalismen kan ikke gøre rede for dynamikken i sproget, selvom sprog uomtvisteligt er et dynamisk fænomen! Hvis det således ikke er i overensstemmelse med virkeligheden at forklare sprog i form af statiske strukturer (jf. ovenfor), må man antage, at forskningsresultater baseret på et adskillende sprogsyn nødvendigvis må være mangelfulde eller i værste fald forkerte. Men da det integrerede sprogsyn i Harris' egen udformning stadig befinder sig på det teoretisk spekulative niveau, handler det i første omgang om, at anvende det integrerede sprogsyn så konstruktivt som muligt.

SPROGVIDENSKABEN NU OG I FREMTIDEN

Toolan giver i bogen *Total Speech* (1996) et bud på, hvordan det netop er muligt at anvende et integreret sprogsyn konstruktivt i sin nuværende form. Han bekender sig som Harris til et integreret sprogsyn (Toolan 1996: 3), men han distancerer sig fra Harris ved at være langt mindre kompromisløs:

... I wish to emphasize from the outset that this book is not "against" segregationist linguistic analysis and the treatment of languages as mechanistic codes; rather, it attempts to show the inadequacies of any thoroughgoing adoption and application of those principles.

(Toolan 1996: 2)

Der er altså hos Toolan tale om en *bevidstgørelse* af, at resultater baseret på et adskillende sprogsyn vil være *utilstrækkelige* og *mangelfulde*, snarere end at de nødvendigvis er *fuldstændig forkerte*. Ved at anlægge det perspektiv bevarer man muligheden for at arbejde empirisk med sprog, samtidig med at man højner refleksionsniveauet på de resultater, som forskningen munder ud i.

Det er imidlertid vigtigt at understrege, at dette er de umiddelbare muligheder, sprogforskeren har for at anvende det integrerede sprogsyn i empirisk forskning. Ser man derimod på perspektiverne for den fremtidige forskning, bør fokus være rettet mod fortsat at udvikle og styrke det integrerede sprogsyn ved fx at udbygge metodeapparatet. I takt med, at det integrerede sprogsyn udvikles, mener jeg, at sprogvidenskabens bør bevæge sig i retning af ikke længere at basere empirisk forskning på et adskillende sprogsyn. For hvis en statisk struktur ikke kan forklare et dynamisk fænomen, kan vi konkludere, at Harris formulerer spørgsmålet om sprogets ontologiske status bedre end den adskillende sprogvidenskab, idet han netop hævder, at det menneskelige sprog som udgangspunkt nødvendigvis skal findes og studeres dér, hvor det praktiseres, med udgangspunkt i dem, der praktiserer det.

Jeg håber med denne artikel at have anskueliggjort, at alt arbejde med sprog nødvendigvis tager udgangspunkt i nogle antagelser omkring sprogets ontologi (et sprogsyn), og at det er utroligt vigtigt at være bevidst om – og have et reflekteret blik på – disse antagelser. For hvad nu, hvis sprog i virkeligheden er noget andet end det, man antager?

Bjarke Damm

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

E-mail: bjarkedamm@compaqnet.dk

LITTERATUR

- Chomsky, Noam, 1977: *Om sprog*. København: Gyldendal.
- Christiansen, Niels Finn (1994): "Strukturalisme". *Idehistorie* bd. 1. København: Amanda. 145-163.
- Duncker, Dorte (2002): "Dynamikken i sproget". Kjeld Kristensen (red.): *Studier i Nordisk 2000-2001*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 15-29.
- Duncker, Dorte (2005): "Den integrerede kommunikationsmodel". Peter Widell & Mette Knuøe (red.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet. 137-146.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Gregersen, Frans (1995): "Mellem historisme og strukturalisme". Bente Holmberg (red.): *Sproghistorie i 90'erne*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 193-215.
- Gregersen, Frans (2006): "Strukturalismen i vore hjerter". *Nydanske Sprogstudier (NyS)* 34-35. København: Multivers. 11-52.
- Grice, H. P. (1975): "Logic and Conversation". P. Cole & J. Morgan (eds.): *Syntax and Semantics 3*. New York: Academic Press. 41-58.
- Harder, Peter (2006): "Dansk Funktionel Lingvistik". *Nydanske Sprogstudier (NyS)* 34-35. København: Multivers. 92-130.
- Halliday, M.A.K. (1985): *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. (1998): "Situasjonskonteksten". K.L. Berge, P. Coppock og E. Maagerø (red.): *Å skape mening med språk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Harris, Roy (1996): *Signs, Language and Communication. Integrational and Segregational Approaches*. London: Routledge.
- Harris, Roy (1998): *Introduction to Integrational Linguistics*. Kidlington: Pergamon Press.
- Harris, Roy (2001): "Linguistics after Saussure". P. Cobley (ed.): *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*. London & New York: Routledge. 118-133.
- Hjelmslev, Louis (1943): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Festschrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest, November 1943. København: Akademisk Forlag 1976.
- Hjelmslev, Louis (1954): "Moderne sprogteknik". *Videnskaben i dag*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Husted, Jørgen (1982): "Austin og Searle: Talehandler". Poul Lübcke (red.): *Vor Tids Filosofi, Videnskab og sprog*. København: Politikens Forlag. 236-249.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

- Kuhn, Thomas S. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Love, Nigel & George Wolf (1997): *Linguistics Inside Out – Roy Harris and His Critics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Saussure, Ferdinand de (1916): *Course in General Linguistics*. Oversat af Roy Harris. London: Duckworth 1983.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1986): *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Toolan, M. (1996): "Introduction". *Total Speech. An Integrational Linguistic Approach to Language*. Durham: Duke University Press.
- Zinkernagel, Peter (1992): *Virkelighed*. København: Munksgaard.

NOTER

1. Kuhn definerer et paradigme som forskning hvis "... achievement is sufficiently unprecedented to attract an enduring group of adherents away from competing modes of scientific activity, and simultaneously is sufficiently open-ended to leave all sorts of problems for the redefined group of practitioners to resolve." (Kuhn 1962: 10).
2. Det er uklart præcis hvor meget af strukturalismens sprogsyn, der direkte kan tilskrives Saussure, da han ikke selv har skrevet værket. Det er kompileret af hans kolleger overvejende på baggrund af hans studerendes noter fra en forelæsningsrække fra 1907-1911.
3. Peter Zinkernagel udgav i 1992 værket *virkelighed*, som helt overordnet er en erkendelsesteoretisk afhandling, der gennem eksperimenter med ord og deres anvendelse analyserer forholdet mellem sprog og virkelighed og relationen til bl.a. individ og samfund, den klassiske fysik og moralfilosofi. Zinkernagel har her bl.a. påvist, at logik dækker mere end den klassiske, formelle logik, hvis hovedpåstand er, at vi ikke må modsige os selv (kontradiktionsloven). Han udvider definitionen på logik til, at "Logik er nødvendige relationer mellem forskellige størrelser, og størrelser er det, der eksisterer i kraft af sådanne relationer." (s.135). Han opregner de størrelser, som han har vist, der findes nødvendige relationer imellem, hvor de vigtigste for en vurdering af sprogets ontologiske status er parrene: *påstande* – *virkelighed*, *person* – *situation* og *krop* – *person*.